

ПОЈАМ, ВРСТЕ И ОСОБИНЕ ИМПЕРИЈА*

Сажетак: Савремене политичке науке са пажњом се баве теоријским проучавањем историјски најкрупнијих видова политичког удруживања – империја. Ово интересовање потиче из савременог уочавања империјалног понашања појединих великих сила и проналажења њихових сличности са империјалним претечама из прохујалих епоха. Рад полази од одређења империје, крећући се од њених историјских почетака везаних за политичку моћ римским магистрата, преко њихових одређења као великих суверених политичких ентитета чије компоненте нису суверене, до вида политичке контроле коју врши једна политичка јединица над другом од које је одвојена и која јој је туђа. У даљем току рада дају се основне типологије империја и њихове кључне особине, које се прате у компаративној историјској динамици. Задњи део рада бави се питањем како промене ових особина утичу на настанак, раст, развој и пропадање империјалних творевина.

Кључне речи: империја, империјализам, хегемонија, границе, геополитика, однос центра и периферије

Савремене политичке науке су у великој мери заинтересоване за теоријско проучавање историјски најкрупнијих видова политичких творевина – империја. Ово интересовање потиче из покушаја савременог уочавања империјалног понашања појединих великих сила и проналажења њихових сличности са империјалним претечама из прохујалих епоха. Тако нпр. велики број савремених поређења између античког Рима и савремених САД почива на њиховом одређењу као империја у пуном смислу те речи. Истраживачи који користе ово поређење уочавају како обе републике имају сличан историјски пут, сличне еволутивне фазе развоја које се слично очитују и на вођење унутрашње и спољне политике, али те сличности уочавају и у другим империјалним историјама. Другим речима, везе и сличности између Рима и САД нису посебне у упоредној историјско-цивилизацијском анализи: ова веза и низ упадљивих сличности, према овој школи мишљења, постоји, у нешто мањој или нешто

* Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије

већој мери, и између свих других историјски значајних империја. За поређење са САД најчешће се узима Рим као историјска најпознатија и најпроученија империја, и то само из разлога што она потиче из истог културног круга (западнoг, европског) из кога су настале и САД, као и због су се САД у значајној мери директно угледале на Римску републику и по питању сопственог друштвеног устројства, наравно имајући у виду и све крупне разлике између модерног и предмодерног света и светоназора.

Многи међу онима који се приклањају оваквом поређењу немају никакву дилему о томе да је савремена Америка права империја. „Преко 2.400 америчких историчара верује да Америка представља империју чија даља експанзија мора бити заустављена: до краја 2007. године. Толико њих је потписало *online* петицију против рата у Ираку која се прва појавила у оптицају у септембру 2003. Према Пету Бјукенену (1999) знатни део америчке спољне политике током двадесетог века био је нежељено империјалан. Чалмер Џонсон (2000) се фокусирао на империјални „повратни удар“ (*blowback*) - на издатке и ненамеравне последице америчких акција у иностранству. Баћевић (2002) је приредио зборник са двадесет есеја који су проучавали различите аспекте развојних перспектива и проблема америчке империје. Рајн (2003) је писао о идеологији америчке империје, а Ман (2003) није сумњао у њено постојање које је засновано на „безобзирној ароганцији“ и њеној недоследности. Фергусон (2004) је заговарао империјално квалификовање за све америчке виталне активности у спољним односима - од обезбеђивања морских путања сигурних за међународну трговину до извоза америчке робе за потрошњу и забаву. Гован (2004, 691) је сагласан са овим виђењем, истичући да Сједињене државе „поседују снажне елементе оног што називамо капиталистичком светском империјом“. Морган (2008, 215) понавља широко прихваћене погледе када закључује да је „америчка империја уложила труд у војску, која, као римске легије у прошлом миленијум, представља главно средство да наметне своју империјалну вољу.“¹

Појам империје

Појам империје везан је за антички Рим и његово наслеђе. „Термин империја потиче такође из латинског језика, од речи *imperium*,² која означава војну власт магистрата, власт коју су овоме поверавали римски народ и сенат, при чему је народ био схваћен не у модерном смислу речи, као заједница индивида, већ као заједница римских фамилија које су повезане заједничким религиозним култом предака и традицијом. Прерастањем Римске републике у царство чији је владар постајао *император* – онај ко трајно, а не само на одређени, делегирани период врши улогу војног заповедника, онај у чијим се рукама концентрише оно што се у модерној теорији назива извршна власт –

¹ Smils Vaclav, *Why America is not a New Rome?* MIT Press, London, 2010, стр. 42-43.

² Шаркић Срђан, Маленица Антун, *Правне теорије и институције антике*, Нови Сад, 1994, стр. 58.

такав облик политичке заједнице добија назив империја.³ Термин империја, дакле, садржи својеврсну вишезначност која је произашла из проширења, тј, промене његовог значења услед историјских промена. Ово је јасно видљиво ако се фокусира на јасан контраст између његовог оригиналног значења и каснијег изведеног значења појма империје. Изворно, *imperium* је означавао свако право да се командује и управља (*imperare*) унутар успостављеног римског државно-правног поретка; он је представљао моћ коју је изабрани римски магистрат имао над народом. Тек касније, у периоду принципата и домната, појам је означавао трајну одлику личне моћи императора. „У свом изворном смислу право *imperium*-а јасно се простирало на коначна питања живота и смрти и увек садржавало елемент мистериозности. Премда узвишено значење *imperium*-а никада није до краја исчезнуло у римском разумевању државних послова, од друге половине првог века појам је задобио своје конкретне значење као политичке и територијалне одреднице моћне државе која је контролисала велика пространства, па је *imperium Romanum* постао коришћен у смислу сличном као што га и ми користимо.“⁴ Временом, термин империја био је употребљаван пре свега за земље које су себе сматрале за државно-правне наследнике и настављаче Римског царства као што су, најпре, биле Византија (Источно римско царство), немачко Свето римско царство и Руско царство. Касније се појам почео користити и за друге моћне, вишеетничке предмодерне државе попут Египатског царства, Акада, Харапе, Хититског царства, Асирског царства, Вавилонског царства, царства Хан и Минг, Персијског царства, Парћанског и Сасанидског царства, Монголског царства, Омајадског и Абасидског калифата, Османског царства итд. Називање ових царстава империјама није подлегало строжијим проверама њихових основних одлика као што су велика територијална распрострањеност и дуговечности ових творевина, већ више њиховом идентитетском самоодређењу, као и концентрацији моћи, вишеетничком саставу и лако уочљивим империјалним начинима вођења унутрашње и спољне политике.

Постоји мноштво разноврсних дефиниција империја у савременим друштвеним наукама. За једне империја је „група земаља потчињених једној власти, велики суверени политички ентитет чије компоненте нису суверене, већ чија су унутрашња структура и званично одређење непоштоване од стране овог ентитета.“⁵ За друге империја је „вид политичке контроле коју врши једна политичка јединица над другом од које је одвојена и која јој је туђа“⁶; за треће она је „специфична државна творевина која се простире на великој територији, која има посебно привредно устројство и културну особеност и представља политички организовану целину.“⁷ Ајзенштат сматра да се „појам империја

³ Гајић Александар, *Идеја светске државе*, Правни факултет, Београд, 2012, стр. 21.

⁴ Smils Vaclav, *Why America is not a New Rome?* MIT Press, London, 2010, стр. 47.

⁵ Taagepera Rein, „Size and duration of empires: Systematics of size“ *Social Science Research* 7, 1978, стр. 113.

⁶ Schroeder, Paul, Is the U.S. an empire? *History News Network*. February 3. 2003, стр. 1. <<http://hnn.us/articles/1237.html>>.

⁷ Симић Драган, *Поредок света*, Завод за уџбенике, Београд, 1999, стр. 17.

нормално користио да одреди политички систем који обухвата велике, релативно обједињене територије и којем је центар, отелотворен било у личности императора или главним политичким институцијама, чини самостални ентитет.⁸ Антрополог Фернандо Коронил указује на „релативно велике геополитичке формације које успостављају доминацију која хијерархијски диференцира становиштво преко трансрегионалних граница“⁹

Иако све империје одликује државно и политичко јединство оличено у централној власти која испољава јединствену визију и вољу која креира овај поредак, у суштини тај израз воље је, без обзира каквим се атрибутима легитимише (верским, културно-цивилизацијским, моралним итд) - политички. Империјална израз воље се огледа у постизању положаја где један субјекат задобија и трајно покушава да задржи за себе позицију коначног, врхунског ауторитета над свим другим субјектима до којих допире, како у погледу виталних политичких одлука, тако и свих других питања. Позиција надмоћне, јединствене воље настоји да се прошири и постане свемоћна и свеобухватна. „Као прво, империја није иста ствар као што је економска моћ. Ако приватне корпорације из једне државе инвестирају у слабију државу и тако утичу на њене унутрашње токове, ми то можемо називати „економским империјализмом“. Али, у концептуалном апарату који се овде пропагира, то је различито од империјализма владе. Империја изискује испољавање моћи од стране државе. Мада овакво испољавање може да прати или подржава и економска експлоатација од стране приватних корпорација, империја подразумева да је држава главни чинилац и да држава управља, руководи и одлучујуће утиче на политичке – а не само економске – процесе и политике слабијих друштава. Империја је социо-политичка релација, а не само економска.“¹⁰

Дефинисање империје служи њеном јасно разликовању од империјализма – специфичног вођења политике и других феномена политичке надмоћи у међународним, пре свега међудржавним односима. Но, постоје велике разлике између предмодерног и модерног империјализма и по начинима и по циљевима ове политике. У првом, предмодерном империјализму била је, пре свега, битна војно-безбедносна надмоћ зарад ширење империјалне идеје, док у другом, модерном империјализму најважнија је економска надмоћ и евентуална (већ према приликама) добит. На прелазу између 19. и 20. века Хобсон је, међутим, развио теорију модерног империјализма као вођења политике која, из угла империјалног друштва као целине (иако у знатној мери вођена економским мотивима) не доноси добит, пошто су трошкови одржавања контроле над периферимама већи од вредности добара које се тамо експлоатишу. Ова добра се шаљу у империјални центар где се, опет, ова неравноправно распоређују у корист изразите мањине смештене на врху империјалног здања. Због тога до-

⁸ Eisenstadt Shmuel Noah, „Empires.” у *International Encyclopedia of the Social Sciences*, edited by David L. Sills. The MacMillan Company & the Free Press. New York, 1968, стр. 41.

⁹ Coronil Fernando. “After Empire: Reflections on Imperialism from the Americas.” in *Imperial Formations*, edited by Ann Laura Stoler, Carole Mc Granaha and Peter C. Perdue, School for Advanced Research Press, Santa Fe, 2007, стр. 243.

¹⁰ Go Julian, *Patterns of Empire - The British and American Empires, 1688 to Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, стр. 7-8.

њи слојеви у империјалним центрима немају никаву добробит, већ често и индиректну штету. „За разлику од каснијих марксистичких теоретичара империјализма, Хобсон није сматрао да ће капитализам пропасти ако остане без експанзије ка прекоморским земљама и без политичко-војног обезбеђења тамо уложеног капитала. Хобсон је чак био убеђен да се проблеми смањене потрошње у капиталистичким земљама могу решити преко активне социјалне политике која ће довести до повећања куповне моћи маса.“¹¹

У савременој друштвеној теорији веома су значајне уочене разлике између империја и „великих сила“ и „хегемона“. Великом силом називамо државе са знатним војним капацитетима, пространим територијом и бројним људством. Међутим, ако те велике државе не користе своје потенцијале да наметну своју вољу и тако прошире свој директни и индиректни утицај на друге народе и њихов друштва и од њих направе зависне политичке ентитете, сателите и вазале - онда ове „велике силе“ нису империје у правом смислу те речи, чак и ако посредно, водећи спољну политику на империјалистички начин, у суштини врше пресудан утицај на своје спољно окружење. Концепт „хегемона“ (који изворно потиче из теоријског промишљања Антонија Грамшија, италијанског марксистичког мислиоца из прве половине 20. века) првобитно се односио на видове културне и идеолошке надмоћи као и процесе који их успостављају, одржавају и, уопште говорећи, прате, а тек касније и на политичке и економске односе. Хегемон (од грчког назива за „предводника“) је држава која поседује релативну надмоћ, укључујући ту и ону економску и политичку. То је, на пример, држава која има највећи степен економских активности или највећи удео у светском БДП; или она која има највећу културну и идеолошку привлачност што значајно утичу на туђе вредносне токове, на туђе идентитетско формирање или преобликовање. Хегемон је и она држава која има највећи утицај у војним односима (у трговини оружјем, у учешћу у војним мисијама и сличном), која пресудно утиче на опредељење других држава да се упусте у војно интервенисање. Сви аспекти предводничког понашања, дакле, чине државу хегемом, без да она постане империја у пуном смислу тог одређења.

Поједини истраживачи, међутим, инсистирају на одређењу империје уз коришћење критеријума доминантне структуре хегемоније. Имајући ову структуру у виду, они уочавају разлику између хегемоније и империје. Та разлика никада није оштра с обзиром на прелазне, хегемонске облике интеграције подручја изван империје који временом потпуно улазе у њихову орбиту. „Хегемонија је превласт унутар једне групе формално равноправних политичких актера. Империјалност, напротив, нема бар формално ову једнакост, па себи подређене државе своди на статус вазалних држава, односно сателита.“¹² „Сателити се на крају апсорбују у јединствени поредак, а „порозна граница“ се просторно даље помера.“¹³

¹¹ Минклер Херман, *Империје – логика владања светом од старог Рима до Сједињених држава*, Албатрос плус, Београд, 2009, стр. 34.

¹² Минклер Херман, *Империје – логика владања светом од старог Рима до Сједињених држава*, Албатрос плус, Београд, 2009, стр. 17.

¹³ Гајић Александар, *Идеја светске државе*, Правни факултет, Београд, 2012, стр. 23.

Империјалне особине и врсте империја

„Свака империјална моћ, по незауостављивој логици своје природе, настоји да достигне свемоћ (омнипотенцију) да се „обоготвори“ на што већој територији, по могућности да се заувек и коначно протегне на читав земаљски шар.“¹⁴ Последица оваквог положаја и његових неминових геополитичких импликација огледа се у односима са другим самосталним политичким ентитетима, као и границама које империје досежу. „Империјалне границе зато не разграничавају равноправне политичке субјекте, већ омеђавају простор домаћаја империјалне политичке моћи и утицаја. Унутар тих граница врши се интеграција становништва у јединствени поредак, док је њихово спољно одређење провизорно, а линија разграничења порозна – она пропушта појединце и трговачку размену, будући да је спремна да се даље помера и напред шири. Разграничење јесте израз асиметрије, јер империја не признаје суседе за себи једнаке, равноправне, већ само за оне до којих њена лична тренутна моћ није успела да досегне.“¹⁵

Гледајући одлике које све империје (у мањој или већој мери) поседују, њихови истраживачи указују на то да се њихова власт по правилу протеже на културно и етнички разноврсно становништво, знатно другачије од културе и етничитета у центру политичке моћи. Све империје одликују се великом територијалном распрострањеношћу, сложеном етничком структуром становништва, као и надмоћношћу централне власти над периферијом. Периферију чине некада самостални а потом подвлаштени и у један шири политички поредак „усисани“ субјекти, са различитим степеном самосвојности и административно-политичке аутономности. У империјама политичке елите различитог етничког или националног порекла бивају принуђене да извршавају и тако учествују - са мањим или већим степеном аутономности - у вољи која се формира у центру империјалне политичке моћи. Да ли из страха, постојећих или обећаних погодности или из свог дубоког убеђења – тек, оне прихватају вредности и циљеве које постоје у доминантном центру империје. У исти мах, они се труде да искористе сваку постојећу прилику да саме повећају повратни утицај на центар империјалне моћи. Када се описани односи између центра и периферије унутар империјалне структуре једном успоставе, елите простора прикључених империјама задржавају свој статус у матичним друштвима и њиховим политичким структурама. Такође, што је још значајније, оне добијају значајну ширу улогу и функцију у империјалном, надржавном здању. Елите на периферији - већ у складу са сопственим могућностима и положајем - узимају удела и у подухватима империје који настају у њеном центру и, такође према могућностима и положају - учествују у делу добити будућих империјалних подухвата, нарочито оних везаних за даљу империјалну експанзију. Припадници елите у центру и на периферији имају заједничке и савезнике и непријатеље. Провинцијалне елите на тај начин постају расадници базичних импери-

¹⁴ Симић Драган, *Поредак света*, Завод за уџбенике, Београд, 1999, стр. 18.

¹⁵ Гајић Александар, *Идеја светске државе*, Правни факултет, Београд, 2012, стр. 23.

јалних виђења и гласноговорници добробити кога империјални поредак наводно доноси свима. Формира се мрежа односа за међусобну подршку између центра и периферије империје, и то не само у односима према противницима и непријатељима, већ и унутар саме империјалне структуре моћи. Што је империјална структура сложенија и већа – то она има и више унутрашњег раслојавања на фракције, било да се оне креирају по интересним, било по концептуалним (идејним) унутрашњим разликама.

„Силу која не располаже значајном територијом не можемо озбиљно означити као империју.“¹⁶ Крајњи циљ империје је да се прошири на цео свет, да га обухвати и интегрише унутар јединственог поретка. Шта у конкретном смислу подразумева „цео свет“ - релативна је и крајње дискутабилна ствар. „Облик екумене, одређује се преко видног поља и хоризонта цивилизација, пре кроз културне и технолошке него кроз географске факторе. Оно што „свет“ јесте зависи од раширености трговинских односа, од густине токова информација, поретка сазнања, поморских способности и многих других ствари.“¹⁷ Све то - гледано у свом јединству - значи да се империја јасно одликује својствима дуготрајне експанзивности у просторном смислу, као и вољом да траје дуги низ поколења.

„Временско трајање империја мора да прође најмање један циклус упона и пропадања и започне нови циклус. Мерило дуготрајности неке империје на тај начин своди се на способност институционалних реформи и способност самообнављања, пре него на харизматичне квалитете њених оснивача.“¹⁸ Неке империје трају миленијумима (попут Египатског царства, Рима и његовог настављача Византије, Кинеског царства итд), док друге трају неколико векова. Историја империја се одликује динамичним периодом успона, јачања и ширења, и дугим, постепеним периодима пропадања. „За успон и трајање неке империје, између осталог, важни су услови и облици замена појединих извора моћи. Они регулишу циклусе, који се код империја са дужим веком трајања понављају... Колико дуго ће нека империја остати у горњем сегменту циклуса, то зависи само од тога да ли се изостанак једног може надокнадити притицањем у помоћ другог извора моћи.“¹⁹

Пропадање империја није узроковано само протоком времена, то јест њиховим старењем: узроци пропасти пре свега леже у темељном вредносном опадању у односу на изворни вредносни систем на коме је настала империјална идеја. Оно се, последично, одражава на функционисање целог империјалног система. Ово опадање може се пратити у различитим сегментима друштвеног живота у распону од демографије, преко војних капацитета, до веровања, привреде... Посматрајући империје кроз призму односа центра и периферије уочава се да њихово политичко пропадање почиње у тренутку када се појаве периферне интеракције са окружењем мимо или против тежњи центра, а не

¹⁶ Минклер Херман, *Империје – логика владања светом од старог Рима до Сједињених држава*, Београд, 2009, стр. 21.

¹⁷ Исто, стр. 24.

¹⁸ Исто, стр. 20.

¹⁹ Исто, стр. 92.

нужно само онда када центар престане да доминира над периферијом.²⁰ Такви случајеви дешавају се најчешће на крају процеса распада империјалног државног ткива. Они су узроковани како ароганцијом моћи а фактичком слабошћу империјалног центра, тако и другим разлозима који морају бити знатно суштинскији од видљивих последица опадања који се очитују у догађајима као што евентуални продори непријатеља, разне варварске најезде на територију империјалне периферије и немогућности да се те најезде војно сузбију.

Разлози пропасти империја леже пре свега у губитку моћи које су омогућиле да дође до њиховог стварања. Јачање и слабљење империја културно-цивилизацијским, војним или економским разлозима, појединачно или у збиру, не може се зато једноставно и једнозначно објаснити.²¹ „Ако следимо модел успона и пропадања, онда је историја готово сваке империје обележена кратком и динамичном фазом успона и дугим периодом пропадања. При томе је оно прво углавном идентично са добом војне експанзије, док се реформе, предузете онда када прође врхунац империјалне снаге, могу повезати са споријим или бржим пропадањем... Реформе државне управе, привредног поретка, пореског, финансијског и војног система, тада нису ништа друго до покушаји да се, у принципу неизбежно пропадање империје спречи или бар успори.“²²

Неки међу истраживачима империја који посматрају ток њихових успона и падова указују пре свега на значај хегемонистичке војне силе помоћу које се оне шире, а која по њима пресудно утиче на дуготрајност империјалног здања, односно на спречавање (или барем одлагање) њеног пропадања. „Коначно, империја захтева војну надмоћ. Ако је ова надмоћ очигледна, она не мора бити стављана на пробу. Империје морају поседовати надмоћне војне ресурсе – у другом случају они пропадају – и ти ресурси су резервисани за извршну власт. У Риму, *imperium* је значио контролу моћи, укључујући ту и моћ да се поразе непријатељи и командује војском. Повратно, право апсолутне моћи доприниосило је мистици и апсолутности намештења извршне власти. Када се нација претвара у империју, настаје и нова политичка стварност коју називам „идеолошка домен“. Ова домен се центрира око шефа извршне власти, у којој он, око војних и политичких тела, ствара или од њих преузима моћ како би спровео своју светску политику...Када нека нација има идеолошки политички домен директно видљив у форми моћног шефа извршне власти, војне и политичке структуре са глобалним дOMETИМА, и када има дубока идеолошка усмерења која говоре да доносе мир, прогрес и правду свету – она је на путу да постане империја.“²³

Сам облик државног уређења империјалног центра од другостепене је важности за настанак и развој империјалне моћи. Најчешћи историјски случај

²⁰ Motil Alexandar, *Imperial Ends: The Decay, Collapse and Revival of Empires*, Columbia University Press, New York, 2001, стр. 17.

²¹ Исто.

²² Минклер Херман, *Империје – логика владања светом од старог Рима до Сједињених држава*, Албатрос плус, Београд, 2009, стр. 95.

²³ Maier Charles, *Among Empires: American Ascendancy and its Predecessors*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2007, стр. 70-71.

је да империје настају из моћних монархија са наследном влашћу или из аристократских и (њима у организационом смислу сличних а у вредносном смислу потпуно супротних) олигархијских структура. Постоје, дакако, и примери како су империјалне структуре настале и развиле се из демократских облика владавине и како су се, подржавајући овај облик власти на просторима своје експанзије, оне управо на овај начин проширивале. Античка Атина, Римска република и Британска империја (као демократска парламентарна монархија) типични су примери демократских империја. Постоје и случајеви империја које су у свим развојном историјском путу више пута мењали видове владавине, осцилирајући, у појединим раздобљима, између монархистичког, аристократског, олигархијског и републиканског облика власти.

Империја намеће сопствену моћ ширењем утицаја према својој спољашњости на различите начине: освајањем, претњом, придобијањем, или другим видовима стављања под политичку контролу спољашњег простора и народа који је на њему настањен. Историјска сазнања нам недвосмислено указују да је већина империја настала као последица војне експанзије моћних држава које су себи потчиниле околне политичке творевине и придружиле их сопственој широј политичкој заједници. У новонасталој империјалној структури, политичка елита која је укорењена у првобитном политичком језгру из којег је израсла империјална државна власт по правилу наставља да влада на целом простору нове заједнице. Она то чини уз мање или више поштовање затечених локалних специфичности простора који су јој присаједињени и уз мање или веће инсистирање на томе да се на овим просторима поступно уведе империјални вредносни поредак. „Поред идеолошке, психолошке и културне надмоћи, империје доминирају пре свега уз помоћ апарата присиле којим се контролишу поданици и обезбеђују витални ресурси, као што су вода (пошто су готово све древне империје настале у сливу водених токова и контролисале систем за наводњавање, одомаћила се и конструкција „хидрауличке империје“, или, пак, поједина рудна богатства.“²⁴ Потчињавање може бити изведено на различите начине: оно може бити извршено директно (постављањем сопствених органа власти, односно управника-администратора) или, пак, индиректно (кроз пресудни утицај на постојеће домаће политичке процесе на просторима који се контролишу). Њихов исход увек је исти: потчињавање домаћих лидера који, у суштини, добијају мандат да управљају не у интересу своје политичке базе, већ у интересу империјалног центра, све на основу његових директних и индиректних инструкција.

„Три институције, изнад свих осталих, пресудне су за сваку империју: владар, војска и граница-фронтир. Границе се обично не третирају као институције. Свеједно, оне представљају важно место империјалне политике, место активности континуране размене између стваралаца политике у центру и њених заступника на ободу, које, заузврат, уобличава њихове агенде кроз дијалог, некад и насилно, са учесницима смештеним изван њихове надлежности. Империјална политика стога потиче како од споља тако и из њеног центра

²⁴ Гајић Александар, *Идеја светске државе*, Правни факултет, Београд, 2012, стр. 25.

према напоље. Фронтири су, штавише, пресудни за кредибилитет режима.²⁵ Својеврсна „култура фронта“ - укупна политичка и културна ситуација која постоји на пограничју - утиче повратно не само на политичке одлуке и њихову динамику у империјалном центру, већ једнако и на економију, као и на укупно функционисање владајућих институција, на цело вредносни и ритуални поредак без кога нема империјалне развојне динамике. Граница је простор империјалне аутолегитимације. То је место где се њена мисија, она која произлази из „воље за империјом“, сусреће са изазовима на које треба да пружи адекватан одговор: Тај одговор се огледа у способности да се изгради, сачува или унапреди империјални поредак и афирмишу његове вредности – мир, цивилизација, добробит становништва итд. Границе су, из империјалне перспективе, место асиметричног сусрета поретка и беспоретка, цивилизације и варварства, морала и неморала. „Овде се једни поред других не налазе равноправни актери, као што је случај са државним границама. На империјалним границама завршава се свет добрих и цивилизованих и почиње непредвиљиви свет у коме влада неред и према коме се увек мора бити на опрезу. У том смислу, империјалне границе јесу границе између космоса и хаоса.“²⁶

Просторне и временске координате империјалног протезања, начин њиховог настанка и функционисања само су видови онога што се налази у империјалном средишту - „воље за империјом“ као њеном базичном, конституишућом силом. Разумевање „воље за империјом“ помаже нам у разумевању смисла постојања империја.

Закључна разматрања

Зашто, дакле, настају и постоје империје? Да ли је у настанку ове воље питању само склоп индивидуалних мотивација или је у питању институционализовано колективно понашање у односу на кога су лична мотивација и интереси од другостепене важности? Не постоји слагање унутар савремене науке о овом питању. Једна група истраживача увиђа рационалне видове организовања држава из којих израстају империје, па, стога, сматрају да су и мотиви „воље за империјом“ рационални. Други, напротив, гледајући бројне индивидуалне и колективне психолошке феномене који се чешће него другде испољавају у империјама (част, амбиција, сујета, али и снажан алтруизам, осећај мисије, жудња за саможртвовањем за виши циљ итд) сматрају да је „воља за империјом“ пре свега ирационална појава. Историја нам често показује да је овај ирационални момент пресудан за настанак и живот империја: „воља за империјом“ се напаја верско-политичким мотивима који имају и своје рационалне моменте и у политичкој, културној, друштвеној и економској сфери, али чије су коначне тежње такође смеша свакодневних рационалних циљева и оних

²⁵ Maier Charles, *Among Empires: American Ascendancy and its Predecessors*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2007, стр. 78.

²⁶ Минклер Херман, *Империје – логика владања светом од старог Рима до Сједињених држава*, Албатрос плус, Београд, 2009, стр. 131.

других, крајње ирационалних и несвакидашњих, попут тежњи за доношењем трајног мира и вечног поретка, свеопштег благостања итд. Ови ирационални мотиви у себи очигледно садрже јак призив религиозно-есхатолошких стремљења. „Постоји позната изјава британског историчара Џона Роберта Силија, који је 1883. године изјавио да је британска империја настала 'in a fit absence of a mind', то јест у одсуству свести шта се то дешава... Ова тврдња указује у којој мери теорије империјализма преувеличавају целисходност свих оних актера који су на неки начин учествовали у историји настајања империја. У основи империје не стоји нека *grand strategy*. Већина империја своје постојање дугује мешавини случајности и појединачних одлука које су често доносили људи који за тако нешто нису имали политички легитимитет.“²⁷

Без обзира на видове свог испољавања, постојање самосвести и плана или њиховог одсуства и преплитања ирационалних порива са случајношћу и непланским, често оконостима изнуђеним појединачним одлукама, „воља за империјом“ увек има светске претезије. Ова воља тежи да се овековечи, без обзира колики су реални домети моћи која је понета овим имплусом. „Воља за империјом“ нема јасно одређен план, уобличену велику стратегију, али империји зато никада не мањка свест о својеврсној мисији. У питању је рационализација својеврсног осећаја „призвања“ да она мора да наметне свој поредак, онај којим се остварује њена сврха, смисао.

Уочени „мисионарски“ призив увек представља знатно више од саме рационализације интереса империјалних структура, свих њених група и појединих припадника. Она је и много више од самолегитимације њихових групних стремљења. Мисионарски призив, у ствари, пре и изнад свега представља њихово искрено и непоколебљиво самоубеђење, јаку увереност у њихову историјску улогу. Главни потези и крајњи циљеви империјалних структура не могу објаснити конкретним интересима њених носилаца, пошто да су они усмерени на будуће, често нејасне циљеве и удаљена, будућа поколења. „Мисија империје њеним протагонистима намеће дужности према пројекту који због своје дуговечности увелико превазилази ограничени хоризонт појединачних интереса. Стога се империјална мисија може схватити као средство којим се логика перспективе једне вишевековне државе намеће онима који у њој, током ограниченог времена, држе власт.“²⁸

Империја има митове о свом настанку, о сврси своје мисије, о вредностима које ствара и проноси светом, о разлозима зашто функционише на начин на који функционише. Логика њеног деловања под утицајем је тих митова. Управо у симбиози са њима настаје својеврсна „логика империје“. Неки истраживачи су покушали да синтетички дефинишу неколико најважнијих категорија ове логике деловања империјалних митова, уочавајући историјске правилности које су, потом, генерализовали. У њихову прву категорију спадају митови који желе да покажу како експанзија појавача империјалну снагу, и, последично, њену способности да се одбрани од спољних изазова. „Освајање

²⁷ Исто, стр. 19.

²⁸ Исто, стр. 117.

повећава моћ, према овом виђењу, пошто оно доноси ресурсе, једнако људске и материјалне који се могу користити у даљем такмичењу са другим великим силама. Рањива подручја на периферији се посматрају као Ел Дорада, јефтина за освајања а складишта бројних ресурса која се морају приградити пре него што падну у руке противницима.²⁹ Друга категорија митског империјалног мишљења сматра да је напад најбоља одбрана. „Овај поглед сматра да се кумулативни добици на империјалној периферији могу убрати агресивним акцијама где ће пасивност донети кумулативне поразе. На пример, решења за безбедносне проблеме на „турбулентним границама“ империје је да освоје још нових територија са циљем да казне или предупреду упаде суседних варвара... Трећи допринос веровању о безбедности кроз експанзију је идеја да претње чине друге државе попустљивим. То уверење води ка представама о непријатељима као „папирним тигровима“: главни противник се види као незамењиви непријатељ и велика безбедносна претња, док се, у исто време, он види и превише slabим, инертним, неодлучним да се супротстави агресивним контрамерама.“³⁰

Основна подела империја је она геополитичка: на телуократске (или копнене) и таласократске (или поморске). Ова типологија не указује нам само на простор на коме се империја развила и установила свој политички центар, већ и на начине њене даље експанзије. За поделу на телуократске и таласократске империје важно је на какве се територије шири моћ из империјалног центра као и да ли је та веза територијално непрекидна, или дисконутинуирана, повезана само путем светског мора. Док телуократске, територијално повезане империје стварају јединствени поредак различитих хијерархијских нивоа, код поморских, морем одвојених империјалних посета појављује се својеврсни дуализам: један поредак, слободнији, влада у империјалном центру, метрополи, а потпуно супротан томе, неслободан и крајње репресиван, влада у прекоморским поседима, колонијама.

Друга међу постојећим империјалним типологијама је она везана за начин настанка империја, то јест да ли су оне настале војним освајањем или привредним продором, односно - који је од та два вида империјалног настанка имао приоритет. „У складу са тим можемо разликовати поредак које обухвата просторе на којима се влада - класично „светско царство“ од поретка који почива на трговачкој структури и контроли светске привреде. Ова два типа империје у историји се појављују ретко у чистом облику.“³¹ Ако неки вид империје и настане из трговачког вида империјалне политике, на њега се надовезује војно освајање и контрола, и обрнуто. Па, ипак, приоритетни начин контроле може да остане онај привредни. Дата подела се само делимично преклапа са основном поделом на копнене и поморске империје, с обзиром да прве теже више војном освајању као главном виду свог ширења, а друге привредном почињавању.

²⁹ Snyder Jack, *Myths of Empires: Domestic Policy and International Ambitions*, Cornell University Press, London, 1991, стр. 3.

³⁰ Исто, стр. 4 – 7.

³¹ Минклер Херман, *Империје – логика владања светом од старог Рима до Сједињених држава*, Албатрос плус, Београд, 2009, стр. 70.

Александар Мотил,³² међутим, има трећу типологију која одређује чак три основна типа империјалних структура: континуиране, дисконтинуиране и хибридне. „Према његовом мишљењу, у континуираним империјама, све њима придодате територије настављају се једна на другу у територијалном континуитету... Дисконтинуиране империје су оне у којима централна власт управља територијама које су чешће енклаве или прекоморски поседи, територијално издвојени од империјалног државног језгра. Све поморске империје, а нарочито европске колонијалне империје током претходна три века, представљају класичне примере дисконтинуираних империја. Хибридне империје, већ у складу са својим називом, представљају комбинацију два претходно описана модела, јер обједињавају владање над просторно повезаним територијама (такав је нпр. био Бизмарков Немачки рајх до 1914. године) са прекоморским колонијама империје. Мотил поставља и типологију империја према степену моћи између центра и периферије, делећи их притом на: формалне, неформалне и хегемонистичке империје. У формалним империјама, центар административно директно управља над апаратом периферије, непосредно именује и разрешава периферне политичке и управљачке елите, периферијама намеће вођење спољне и унутрашње политике. У неформалним, периферија је под доминантним утицајем, али не и под пуном контролом центра. Империјални центар утиче пре свега на вођење унутрашње и спољне политике на ободним просторима периферија. Најзад, у хегемонистичким империјалним односима преовлађују ситуације у којима империјална језгра не могу контролисати постављање и смењивање периферних елита и управљача, већ могу имати само делимичан утицај на њихово одобравање спољне и унутрашње политике која се креира у центру.“³³

Литература:

1. Coronil Fernando, „After Empire: Reflections on Imperialism from the Americas.” in *Imperial Formations*, edited by Ann Laura Stoler, Carole Mc Granaha and Peter C. Perdue, School for Advanced Research Press, Santa Fe, 2007
2. Gajić Aleksandar, *Ideja svetske države*, Pravni fakultet, Beograd, 2012
3. Go Julian, *Patterns of Empire - The British and American Empires, 1688 to Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011
4. Eisenstadt Shmuel Noah, „Empires.” u *International Encyclopedia of the Social Sciences*, edited by David L. Sills. The MacMillan Company & the Free Press. New York, 1968
5. Maier Charles, *Among Empires: American Ascendancy and its Predecessors*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2007
6. Minkler Herman, *Imperije – logika vladanja svetom od starog Rima do Sjedinjenih država*, Albatros plus, Beograd, 2009
7. Motil Alexandar, *Imperial Ends: The Decay, Collapse and Revival of Empires*, Columbia University Press, New York, 2001,

³² Motil Alexandar, *Imperial Ends: The Decay, Collapse and Revival of Empires*, Columbia University Press, New York, 2001, стр. 13.

³³ Гајић Александар, *Идеја светске државе*, Правни факултет, Београд, 2012, стр. 26.

8. Schroeder, Paul, Is the U.S. an empire? *History News Network*. February 3. 2003, str. 1. <<http://hnn.us/articles/1237.html>>
9. Simić Dragan, *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1999
10. Snyder Jack, *Myths of Empires: Domestic Policy and International Ambitions*, Cornell University Press, London, 1991
11. Smils Vaclav, *Why America is not a New Rome?* MIT Press, London, 2010
12. Taagepera Rein, „Size and duration of empires: Systematics of size“ *Social Science Research* 7, 1978
13. Šarkić Srdan, Malenica Antun, *Pravne teorije i institucije antike*, Novi Sad, 1994

ONCEPT, TYPES AND THE CHARACTERISTICS OF THE EMPIRES

Summary: Modern political science carefully theoretically studies the most comprehensive forms of political association - the empires. This interest comes from the contemporary perception of the imperial behavior of some „Great Powers” and the finding of their similarities with the imperial precursors of previous epochs. The Paper begins with the definition of the empires, starting from its historical beginnings in connection with the political power of the Roman magistrates, through their determination as large sovereign political entities whose components are not sovereign, to the form of political control carried out by a political unit above the others of which it is separated and alien to them. In the further course of the Paper the basic typologies of the empires and their most important characteristics are being observed in a comparative historical dynamics. The last part of the Paper deals with the question of how changes in these characteristics affect the emergence, growth, development and decay of imperial structures.

Key words: empire, imperialism, hegemony, boundaries, geopolitics, relationship between the center and the periphery